

Jiřina Klenková

Logopedie

- Narušení komunikační schopnosti
- Logopedická prevence
- Logopedická intervence v ČR
- Příklady z praxe

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

doc. PaedDr. Jiřina Klenková, Ph.D.

LOGOPEDIE

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 2553. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Alena Herbergová

Sazba a zlom Milan Vokál

Počet stran 228

Vydání 1., 2006

Dotisk 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015, 2016, 2018

Vytiskla Tiskárna v Ráji, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2006

Cover Photo © profimedia.cz

ISBN 978-80-247-9088-6 (pdf)

ISBN 978-80-247-1110-2 (print)

OBSAH

Úvod	9
1. Logopedie – vědní a studijní obor	11
1.1 Vymezení oboru logopedie	11
1.2 Historie péče o osoby s narušenou komunikační schopností	14
Literatura	23
2. Komunikace a vývoj komunikační schopnosti	25
2.1 Vymezení pojmu komunikace	25
2.2 Řeč a jazyk	26
2.3 Fáze komunikace mezi lidmi	28
2.4 Verbální a neverbální komunikace	29
2.5 Vývoj řeči z logopedického hlediska – přehled stadií v ontogenezi dětské řeči	32
2.5.1 Přípravná (předřečová) stadia vývoje řeči	34
2.5.2 Vlastní vývoj řeči	36
2.5.3 Jazykové roviny v ontogenezi řeči	37
2.6 Základní pojmy z fonetiky	41
2.6.1 Dělení hlásek českého jazyka	43
2.6.2 Fonologická realizace prvků řeči	47
Literatura	50
3. Narušená komunikační schopnost	52
3.1 Příčiny vzniku a klasifikace narušené komunikační schopnosti	54
3.2 Logopedická intervence	55
3.3 Pomůcky a přístroje v logopedické diagnostice i terapii	61
Literatura	62
4. Kategorie narušené komunikační schopnosti	63
4.1 Narušený vývoj řeči	63
4.1.1 Opožděný vývoj řeči	66
4.1.2 Vývojová dysfázie	67

4.1.2.1	Etiologie vývojové dysfázie	69
4.1.2.2	Symptomatologie vývojové dysfázie	70
4.1.2.3	Diagnostika vývojové dysfázie	71
4.1.2.4	Terapie vývojové dysfázie	73
Literatura		77
4.2	Afázie	77
4.2.1	Vymezení termínu	78
4.2.2	Etiologie afázie	79
4.2.3	Symptomatologie afázie	80
4.2.4	Klasifikace afázie	81
4.2.5	Diagnostika afázie	82
4.2.6	Terapie afázie	84
4.2.7	Afázie u dětí	86
4.2.7.1	Etiologie afázie u dětí	87
4.2.7.2	Symptomy afázie u dětí	87
4.2.7.3	Edukace dětí s afázií	88
Literatura		90
4.3	Mutismus	91
4.3.1	Vymezení termínu	91
4.3.2	Klasifikace mutismu	92
4.3.3	Etiologie mutismu	93
4.3.4	Diagnostika a terapie mutismu	94
Literatura		98
4.4	Narušení článkování řeči	99
4.4.1	Dyslalie	99
4.4.1.1	Vymezení termínu	99
4.4.1.2	Etiologie dyslalie	100
4.4.1.3	Klasifikace dyslalie	104
4.4.1.4	Diagnostika dyslalie	106
4.4.1.5	Terapie dyslalie	110
Literatura		116
4.4.2	Dysartrie	117
4.4.2.1	Vymezení termínu	117
4.4.2.2	Etiologie dysartrie	118
4.4.2.3	Klasifikace dysartrie	120
4.4.2.4	Diagnostika dysartrie	121
4.4.2.5	Terapie dysartrie	122
Literatura		128

4.5	Narušení zvuku řeči	129
4.5.1	Rinolalie	130
4.5.1.1	Dělení rinolalie	130
4.5.1.2	Etiologie rinolalie	131
4.5.1.3	Velofaryngeální funkce a dysfunkce	133
4.5.1.4	Diagnostika rinolalie	134
4.5.1.5	Terapie rinolalie	135
	Literatura	137
4.5.2	Palatalolie	138
4.5.2.1	Problematika orofaciálních rozštěpů	138
4.5.2.2	Vymezení termínu palatalolie	141
4.5.2.3	Symptomatologie palatalolie	142
4.5.2.4	Klasifikace palatalolie	144
4.5.2.5	Diagnostika palatalolie	144
4.5.2.6	Komplexní rehabilitační péče	145
4.5.2.7	Logopedická intervence	147
	Literatura	152
4.6	Narušení plynulosti (fluence) řeči	153
4.6.1	Koktavost (balbuties)	153
4.6.1.1	Vymezení termínu	154
4.6.1.2	Etiologie koktavosti	155
4.6.1.3	Klasifikace koktavosti	157
4.6.1.4	Symptomatologie koktavosti	157
4.6.1.5	Diagnostika koktavosti	161
4.6.1.6	Terapie koktavosti	162
	Literatura	169
4.6.2	Breptavost	169
4.6.2.1	Vymezení termínu	170
4.6.2.2	Etiologie breptavosti	170
4.6.2.3	Symptomatologie breptavosti	171
4.6.2.4	Diagnostika breptavosti	171
4.6.2.5	Terapie breptavosti	172
	Literatura	174
4.7	Poruchy hlasu	175
4.7.1	Etiologie poruch hlasu	176
4.7.2	Diagnostika a terapie poruch hlasu	177
4.7.3	Hlasová hygiena	179
	Literatura	180

4.8	Kombinované vady a poruchy řeči	181
	Literatura	183
5.	Symptomatické poruchy řeči u dětí	184
5.1	Řeč dětí s DMO	185
5.1.1	Etiologie a formy DMO	186
5.1.2	Symptomy DMO	187
5.1.3	Vývoj řeči u dětí s DMO	188
5.1.4	Poruchy řeči u dětí s DMO	189
5.1.5	Diagnostika	192
5.1.6	Ucelená rehabilitační péče	193
	Literatura	196
5.2	Řeč mentálně retardovaných dětí	197
5.2.1	Vývoj řeči mentálně postižených dětí	198
5.2.2	Narušená komunikační schopnost u mentálně retardovaných dětí	200
5.2.3	Logopedická intervence u mentálně retardovaných dětí	201
	Literatura	203
5.3	Zvláštnosti ve vývoji řeči nevidomých dětí	204
	Literatura	205
6.	Augmentativní a alternativní komunikace	206
6.1	Vymezení termínu	206
6.2	Výběr komunikačního systému	207
6.3	Známé komunikační systémy	208
	Literatura	211
7.	Organizace logopedické intervence v České republice	212
7.1	Logopedická intervence v rezortu zdravotnictví	212
7.2	Logopedická intervence v rezortu školství	213
7.2.1	Speciálněpedagogická centra	215
7.3	Logopedická intervence v rezortu práce a sociálních věcí	216
7.4	Raná péče	217
	Literatura	220
	Rejstřík	221

ÚVOD

Komunikace představuje jednu z nejdůležitějších lidských schopností. K tomu, aby člověk s ostatními lidmi mohl komunikovat, potřebuje dobré rozvinutou komunikační schopnost. Její narušení jsou mnohdy překážkou v edukaci a socializaci jedince.

Diagnostice, terapie a prevenci narušené komunikační schopnosti se věnuje logopedie; představuje mladý vědní obor, který se neustále rozvíjí. K prudkému rozvoji dochází v posledních desetiletích, objevují se stále nové poznatky o narušené komunikační schopnosti. Dávno již nelze souhlasit s názorem, že logopedie se zabývá vadami a poruchami řeči, předmětem dnešní logopedie je široká oblast narušené komunikační schopnosti člověka. Současná logopedie je chápána jako multidisciplinární vědní obor, který se zabývá komunikační schopností člověka, jejím vývojem, patologickými jevy, jejich diagnostikou i terapií, edukací osob s narušenou komunikační schopností.

V České republice jsou budoucí logopedi připravováni v rámci studia speciální pedagogiky na pedagogických fakultách, na katedrách speciální pedagogiky. Po absolvování magisterských studijních programů, úspěšném splnění studijních podmínek a složení státní závěrečné zkoušky mohou působit ve všech oblastech, které se zabývají poskytováním logopedické intervence. Logopedy nalezneme v oblasti školství, zdravotnictví, v rezortu ministerstva práce a sociálních věcí; logopedi působí i v nestátních zařízeních, charitativních, nadačních organizacích apod.

Autorka si neklade za cíl vyčerpávajícím způsobem obsáhnout celou problematiku logopedie; takový cíl nelze splnit vzhledem k jejímu rozsahu. Publikace je určena studujícím speciální pedagogiky – studentům logopedie v různých formách studia, v bakalářských nebo magisterských studijních programech. Zájemci se seznámí s historií vědního a studijního oboru logopedie, s historií péče o osoby s narušenou komunikační schopností a také s předmětem zájmu logopedie. Autorka krátce analyzuje příčiny vzniku a hlavní příznaky jednotlivých druhů narušení. U jednotlivých kategorií stručně popisuje možnosti jejich diagnostiky a terapie. V závěru každé ka-

pitoly jsou v seznamu literatury uvedeny další možné zdroje týkající se dané problematiky. Uvedené zdroje mohou sloužit k prohloubení a rozšíření vědomostí z dané oblasti.

Publikace může sloužit k získání informací rodičům dětí s narušenou komunikační schopností, dále osobám dospělým, u kterých se různá narušení komunikační schopnosti projevují. Určitou orientaci v tomto oboru mohou získat i další zájemci o problematiku narušené komunikační schopnosti. V kapitole, zabývající se charakteristikou jednotlivých kategorií narušené komunikační schopnosti, čtenáři našeznou krátké příklady z praxe, které autorka získala v průběhu svého dlouholetého působení v logopedických zařízeních.

1. LOGOPEDIE – VĚDNÍ A STUDIJNÍ OBOR

Speciální pedagogika je jednou z významných pedagogických disciplín, zabývající se zákonitostmi výchovy a vzdělávání dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a osobami, které z důvodu znevýhodnění vyžadují speciálněpedagogický přístup, podporu při pracovním a společenském uplatnění. Speciální pedagogika se člení na jednotlivé obory, tak jak jednotlivé kategorie postižených osob vyžadují specifické formy výchovy, vzdělávání a podpory při socializaci. Jedním z oborů, který je dle našeho tradičního systému zařazen do speciální pedagogiky, je logopedie.

1.1 VYMEZENÍ OBORU LOGOPEDIE

Název **logopedie** je utvořen z řeckého slova *logos* – slovo a *paideia* – výchova. V literatuře nalezneme obor logopedie pod anglickými pojmy Speech Therapy, Speech Correction, v němčině Sprachheilpädagogik, Logopädie, Rehabilitationspädagogik für Sprachgeschädigte, Sprachbehindertenpädagogik.

Logopedie je vědní obor, který se formoval až v první polovině 20. století, proto se neustále mění a rozvíjí. Ukazují to i snahy mnoha vědeckých pracovníků definovat obor logopedie. Sotva existuje v jiných oborech taková různorodá situace, jako právě v logopedii. To dokazuje i Lechta ve svých publikacích (1999, 2003). V roce 1924 ve Vídni lékař-foniatr **Fröschels** definoval logopedii jako lékařskou vědu (medizinische Sprachheilkunde), ale u nás později také lékař-foniatr **Sovák** ji definoval jako obor speciálněpedagogický. Sovák (1965, s. 8) napsal: „... můžeme logopedii definovat jako nauku o výchově řeči (tj. všech složek sdělovacího procesu) a předcházení a odstraňování poruch řeči.“ V Defektologickém slovníku (1978, s. 196) je obor vymezen: „logopedie (z řec. *logos* = slovo, řeč, *paideia* = výchova) – výchova řeči.“ Logopedický slovník (Dvořák, 2000, s. 112) uvádí: „logopedie – zdravotnický obor, zabývající se fyziologií a patologií komunikace

lidskou řečí (rozvoj řeči, výzkum, diagnostika, terapie, prevence, profylaxe); v pojetí školském – obor speciální pedagogiky, který se zabývá výchovou a vzděláváním osob s poruchami komunikace.“ Vyštejn (1979, s. 116) definuje logopedii: „nauka o fyziologii a patologii dorozumívacího procesu, prevenci a ošetření jeho poruch.“

Lechta (1990, s. 15) popsal vědní obor následovně: „Logopedie je speciálněpedagogická věda. Zabývá se výchovou osob s narušenou komunikační schopností a prevencí tohoto narušení. Logopedie zkoumá narušení komunikační schopnosti z aspektu příčin, průběhu, frekvence výskytu, následků, možností diagnostikování, odstraňování, prevence, určování prognózy. Zkoumá i možnosti rozvíjení komunikační schopnosti jako takové (u tzv. intaktní populace).“ V roce 2002 však podle Lechty (2002, s. 11) „.... definujeme logopedii jako vědní obor interdisciplinárního charakteru, jehož předmětem jsou zákonitosti vzniku, eliminování a prevence narušené komunikační schopnosti. Logopedie v moderním chápání je vědou zkoumající narušenou komunikační schopnost z hlediska jejích příčin, projevů, následků, možností diagnostiky, terapie i prevence.“

Současná logopedie se neorientuje pouze na osoby v dětském věku, jak se mylně mnohdy široká veřejnost domnívá, ale logopedie se zabývá problematikou narušené komunikační schopnosti u osob všech věkových kategorií – dětí, adolescentů, dospělých i lidí ve stáří.

Všechny uvedené definice ukazují, jak je různorodý pohled na problematiku a jak je obtížné vymezit logopedii jako vědní disciplínu. V různých zemích je zařazována do systému věd odlišně. V počátcích formování oboru měli výrazný vliv lékaři (u nás např. Seeman, Sovák, Mašura, Lesný), později i odborníci oborů nemedicínských (např. Kábele, Gaňo, Veselý). Ve druhé polovině minulého století to byl vliv jazykovědců (např. Janota, Liška, Ohnesorg). V současnosti podle Lechty (2003) logopedie osciluje mezi více vědními disciplínami – jedná se o speciální pedagogiku, medicínu, psychologii a jazykovědu.

Logopedie je u nás tradičně součástí speciální pedagogiky a má těsný vztah k obecné pedagogice i k ostatním oborům speciální pedagogiky – surdopedii, somatopedii, psychopedii i oftalmopedii, neboť u všech jedinců s různým postižením, ať již tělesným, mentálním či smyslovým (hovoříme o osobách se speciálními vzdělávacími potřebami) se projevuje ve větší nebo menší míře narušení komunikační schopnosti. Logopedie se zabývá patologickou stránkou komunikačního procesu; to určuje její vztah k ostatním oborům. Z oborů **medicíny** jsou to pediatrie, foniatrie, otorinolaryngologie, stomatologie, plastická chirurgie, ortodoncie, neurologie, neurochirurgie,

psychiatrie, z oborů **psychologie** – vývojová psychologie, patopsychologie, dále **jazykovědní obory** – fonetika, fonologie. Stále důležitějšími se stávají poznatky z neurolingvistiky, psycholinguistiky, genetiky, informatiky, kybernetiky, právních věd apod. Například ve Francii se logopedie studuje na lékařských fakultách, ve Švýcarsku na různých univerzitách v rámci studia psychologie nebo lingvistiky, v Polsku je někdy logopedie chápána jako aplikovaná fonetika. Zakladatel naší logopedie Sovák společně s německým Beckerem (v publikaci Lehrbuch der Logopädie, 1983) považují logopedii za průřezovou disciplínu a kladou ji na průsečík mezi medicínou a pedagogikou.

Aplikujeme-li model třídění jednotlivých vědních oborů podle Nakonečného (1998, In: Lechta, 2004), bude *logopedie interdisciplinární vědní obor*, situovaný mezi *přírodně-spoločenské* (kam řadí psychologii) a *empiricko-normativní vědy* (kam podle autora patří pedagogika, etika, estetika). Takto je také chápán obor logopedie v německé odborné literatuře Grohnfeldtem (1990, 2000). U nás potvrzuje ve svých odborných pracích například Peutelschmiedová (2001, s. 5), že definovat logopedii je dosti obtížné. Zkoumajíc současné snahy mnoha autorů vymezit moderní logopedii, cituje autorka Synka, průkopníka logopedie na Moravě ve 30. letech minulého století: „*Logopedie jest soubor nauk, které si všimají všech složek lidské řeči a všemi prostředky pečují o její zdokonalení, zušlechtění, zkrátku o její kulturu.*“ Takovéto chápání logopedie je zcela současné a moderní i přesto, že vzniklo v první polovině minulého století.

Logopedii nelze chápat v rámci **prakticistického trendu** jen jako nějaký návod na odstranění vad a poruch řeči, který nám v oblasti terapie nabízí konkrétní instrukce na eliminování jednotlivých druhů narušené komunikační schopnosti bez toho, aby bylo potřeba uvažovat v širších východiscích či principech jejich efektivní aplikace (Lechta, 2002). Stoupenci **emancipačního trendu** na logopedii pohlížejí jako na emancipující se mladou vědu se svými právy (např. právo na rovnocenné postavení v rámci interdisciplinární, transdisciplinární kooperace), ale také povinnostmi (např. budovat svůj terminologický, metodologický aparát, permanentně precizovat svoje postavení v systému věd apod.). Dle Lechty je zjevné, že pouze prosazení emancipačního trendu může dnes i v budoucnu zabezpečit logopedii v rámci jejích *interdisciplinárních vztahů* rovnocenné postavení mezi hraničními vědními obory. Emancipační trend neznamená popření a vymizení interdisciplinárních vztahů.

Odborníci v zahraničí – například v Německu Grohnfeldt (1990, 1991, 2000), na Slovensku Lechta (2003, 2004) – dokazují, že v logopedii probíhá

proces přetváření se na moderní vědu. Jde o *změnu paradigmatu* z převážné *orientace na výslovnost k orientaci na všechny jazykové roviny* – tj. *paradigma vycházející z holistického (celostního) chápání narušené komunikační schopnosti*. Moderní koncepce logopedie upřednostňuje přesun předmětu zkoumání logopedie od „*hovoření*“ ke „*komunikaci*“. Nyní se uplatňuje tzv. pragmalingvistická koncepce, užíváme termín „*pragmatická jazyková rovina*“, který zařazujeme do předmětu zájmu logopedie. Z těchto důvodů se v logopedii postupně přecházelo od termínů *porucha řeči, vada řeči*, jak jsou užívány v naší klasické logopedické literatuře například Sovákem, k zastřešujícímu termínu *narušená komunikační schopnost*, která zahrnuje i termíny vada, porucha řeči a výstižně vyjadřuje změnu základního trendu logopedie směrem k holistickému pojetí. Blachniová (2001) v polské logopedii vyjadřuje holistický přístup specifickým aritmetickým vzorcem:

$$\begin{aligned} & \text{včasnost} + \text{syndromovost} \text{ (chápáno jako souhrn příznaků)} + \\ & + \text{systematičnost} + \text{komplexnost} = \text{holistický přístup} \end{aligned}$$

1.2 HISTORIE PÉČE O OSOBY S NARUŠENOU KOMUNIKAČNÍ SCHOPNOSTÍ

Dějiny logopedie úzce souvisí s historií speciální pedagogiky. Vývojem speciální pedagogiky v minulém období se zabývali někteří autoři, například **Ludvík, Predmerský, Popelář, Sovák, Edersberger, Vališová** a další. V posledních letech se ve svých pracích historickým pojetím speciální pedagogiky zabývala **Monatová**, také **Titzl**. V práci **Sováka** Uvedení do logopedie (1981) se setkáváme s rozpracováním historiografických dat o narušení komunikační schopnosti u osob slyšících i sluchově postižených. V roce 1990 na Sováka navázal **Lechta** v publikaci Logopedické repetitórium (1990), v němž uvedl historický nárys vývoje logopedie, se svými spolupracovníky Pánikem a Juřicovou rozpracoval a publikoval přehled světových dějin v zrcadle dějin logopedie (Lechta 2003, In: Škodová, Jedlička, 2003).

Termín **logopedie** označuje nejen vědní disciplínu, ale také studijní obor a profesi, povolání, jak uvádí v naší literatuře například Peutelschmiedová (2001). Proto lze historiografii logopedie analyzovat z různých aspektů. Jenak lze zkoumat dějiny vědního oboru, jednak dějiny logopedické péče, ale také dějiny vzdělávání logopedů, případně dějiny logopedie jako profese.

Na dějiny logopedie je možný pohled regionální, partikulární, anebo globální, celosvětový.

Mluvené slovo poutalo myslitele již ve starověku. Obdivovali sílu mluveného slova, jeho magickou moc, kterou lze člověka potěšit, povzbudit, ale také mu ublížit. V průběhu naší historie se již od starověku řečí, kulturou mluveného slova, rozvíjením řeči, fyziologí hlasu a řeči i nejrůznějšími vadami řeči zabývali mnozí lékaři, filozofové i učitelé. Následující přehled historických dat a v nich uvedených jmen nelze považovat za vyčerpávající výčet všech těch, kteří se zasloužili v historii o vznik a rozvoj péče o osoby s narušenou komunikační schopností.

V roce 1990 Lechta zveřejnil přehled historického vývoje logopedie, na který je možné pohlížet jako na pohled *globální*. Přehled 7 etap historie logopedie ještě dále rozpracoval v roce 2001 a v naší literatuře publikoval v roce 2003 (Lechta, 2003). Míní, že úvodní etapy se zčásti shodují s klasickým Sovákovým přístupem k dějinám logopedie (Sovák, 1978), ale dále periodizace dějin logopedie získává komplexnější a konkrétnější charakter a vyštěpení do 21. století:

- 1. etapa** – charakteristické je obdivné, zbožné uctívání komunikační schopnosti jako takové. Byla to různá zaklínání, přísahy, obřady. Sepětí jazyka, řeči, slova s kulturou a uměním reprezentují snahy o jejich začycení, zapamatování a zvěčnění. Pro tuto potřebu si člověk vytváří písmo.
- 2. etapa** (asi od 14. stol. př. n. l.) – objevují se již písemné záznamy o významných a bohatých osobách, u nichž se nějakým způsobem projevuje narušení komunikační schopnosti (neslyšící, nemluvící, koktaví lidé apod.). V tomto období dochází ke snahám o kultivaci řeči (v 5. až 4. stol. př. n. l. Sokrates požaduje ve školách zavedení výchovy ke správné řeči, v 1. stol. př. n. l. požaduje Cicero vypracování „pravidel“ nejen pro rétoriku, ale i pro běžný komunikační proces).
- 3. etapa** – počátky systematického kultivování komunikační schopnosti jako takové, v různých pracích tehdejších myslitelů (1.–15. stol. n. l.) se již objevují zmínky o narušené komunikační schopnosti jako takové. Učenci se zabývají fyziologí hlasu a sluchu, projevují se snahy nalézt metody terapie koktavosti, postupy, jak naučit neslyšící mluvit, popisy patologie a léčby nemocí nosu, rtů, krku, jazyka a úst.
- 4. etapa** (16.–17. stol.) – pro tuto etapu jsou specifická vědecká pojednání o narušené komunikační schopnosti, ojedinělé pokusy zavést systematickou péči o osoby s narušenou komunikační schopností (např. v roce 1583

Mercurialis z lékařské fakulty v Padově publikoval práci o dětských nemocech, v níž se objevuje i první vědecké pojednání o narušené komunikační schopnosti).

5. **etapa** (18.–19. stol.) – představuje počátky organizované péče o osoby s narušenou komunikační schopností. Lechta ve statí Dějiny starostlivosti o postihnutých (In: Vašek, Š. a kol.: Špeciálna pedagogika – terminologický a výkladový slovník, 1994) o této etapě říká, že počátky péče spadají do období, kdy v 18. století osvícenství jako kulturně-etická báze a průmyslová revoluce jako technicko-ekonomická báze vytvořily základ pro konkrétní, systematickou péči o postižené a narušené osoby.
6. **etapa** (19.–20. stol.) – dochází k utváření východisek pro položení vědeckých základů logopedie. Jsou vytvořeny monografie, učebnice, časopisy, které se zabývají problematikou osob s narušenou komunikační schopností (například v roce 1877 Kussmaul v Lipsku vydává monografii Poruchy řeči, v roce 1879 Gutzmann publikuje monografii o koktavosti).
7. **etapa** (20.–21. stol.) – konstituování logopedie jako vědního oboru. Významným obdobím se stala 20. léta 20. století, neboť již byly publikovány a publikují se dále monografie, učebnice zabývající se problematikou narušené komunikační schopnosti, vytváří se systém vzdělávání logopedů. Ti se začínají sdružovat do odborných organizací (v roce 1924 se uskutečnil ve Vídni zakládající kongres International Associations of Logopedies and Phoniatrics – IALP, Mezinárodní asociace logopedů a foniátrů), u nás byla v roce 1970 ustanovena Česká logopedická společnost jako zájmová organizace.

Jak je patrno z výše uvedeného historického přehledu, pozornost byla věnována komunikaci člověka od pradávna. Avšak zvýšený zájem o jevy související s komunikační schopností (a hlavně zájem o odstraňování nedostatků a vad v komunikační schopnosti člověka) vyvolal rozkvět přírodních věd, ke kterému docházelo v 18. a hlavně v 19. století jak u lékařů, tak i u filozofů a pedagogů. Historií logopedie se prolínají dvě základní linie – filozofická a biologická. Z linie filozofické se odvíjí linie věd, které se postupně z filozofie oddělovaly (např. jazykověda, rétorika, psychologie, pedagogika, speciální pedagogika apod.). Pro linii biologickou je charakteristický lékařský přístup, hlavně medicínských oborů, například otorinolaryngologie, foniatrie, neurologie, pediatrie, plastické chirurgie a dalších (Lechta, 2003). Lékaři se zajímali o fyziologii a patologii řeči a o léčebné metody. Filozofy upoutala péče o řeč po stránce fonetické, pedagogy po stránce obsahové a formální.

V medicíně šlo především o výzkum patologie řeči a sluchu. K tomu přistupoval i výzkum fyziologie a hledání léčebných metod. Vědecké základy pro nauku o řeči a sluchu položil v *Disertatio de loquela* lékař **Amman** (1669–1724). V dalších pracích uvádí, jak je možné pomocí zraku a hmatu naučit hluchoněmého mluvit. Amman je mnohdy nazýván „otcem logopedie“.

V medicínských vědách neexistoval do druhé poloviny 19. století samostatný obor pro léčení řečových poruch. O jeho vytvoření se zasloužil berlinský lékař **Gutzmann**, jehož otec, ředitel ústavu pro hluchoněmé, se zabýval reeduкаci řečových vad. Gutzmann vypracoval nauku o fyziologii a patofyziologii hlasu, řeči a sluchu. Dal tak základ foniatrii jako odvětví otorinolaryngologie. Podle jeho vzoru byla zakládána foniatrická oddělení v celé Evropě. Název foniatrie zavedl londýnský lékař Mackenzie.

Z *regionálního* pohledu lze říci, že i u nás mezi lékaři byli mnozí, kteří se zabývali problematikou narušené komunikační schopnosti. Přípomeňme lékaře **Jankeho**, který se věnoval koktavým, své poznatky uveřejnil v publikaci *O vzniku koktavosti* (1900) nebo *Vady řeči a jak se jich chránit* (1902).

Vlastní rozvoj lékařské péče o hlas, řeč a sluch u nás nastal až založením foniatrického oddělení při ušní a krční klinice profesora Kutvira v Praze. Toto oddělení založil v roce 1923 **Seeman**, zkušenosti v oboru foniatrie získal ve Vídni a později i v Berlíně u Gutzmanna. V Brně bylo zřízeno foniatrické oddělení v roce 1926. Od roku 1948 vznikala v naší republice foniatrická oddělení při dalších ušních klinikách, od roku 1952 při Krajských ústavech národního zdraví.

V roce 1950 došlo k vyjasnění organizace péče o jedince s vadami řeči, hlasu a sluchu. Seeman (autor známé a dodnes v logopedii využívané publikace z roku 1955 *Vady dětské řeči*) prohlásil foniatrii za čistě klinickou oblast, kdežto logopedii a surdopedii za obory pedagogické. Přitom považoval vzájemnou pozitivní spolupráci těchto oborů za samozřejmou.

Ve společenských vědách se rozdělil zájem o řeč mezi fonetiku, psychologii a pedagogiku. Zakladatelem české fonetiky je **Chlumský**, jeho nástupce **Hála** svým zaměřením na praktickou aplikaci fonetiky podstatně prospěl rozvoji logopedie vzděláváním logopedických pracovníků v tomto oboru. Spolu se Sovákem jsou autory publikace *Hlas, řeč, sluch* (1962). Háľův žák **Ohnesorg** se zabýval studiem vývoje řeči dítěte po stránce fonetické, pokusil se vytvořit u nás nový obor – pedolingvistiku. Výsledky svých výzkumů publikoval například v práci *Fonetická studie o dětské řeči a Druhá*

fonetická studie o dětské řeči (1959). Přínosem pro studenty logopedie je dodnes jeho *Fonetika pro logopedy* (1974).

Fonetik **Janota**, původně pedagog, se zapsal do dějin naší logopedie tím, že založil logopedickou audiologii a vypracoval metody vyšetřovací a reeduкаční. Teoretické základy logopedie můžeme vystopovat i v díle akademika **Chlupa**. Při zakládání pedagogických fakult ocenil význam defektologie (dříve užívaný termín pro speciální pedagogiku) i logopedie v pedagogické teorii a praxi a dal tak podnět k dalšímu rozvíjení logopedie jako vysokoškolského vědního oboru na pedagogických fakultách. Vědecký základ logopedie se vytvářel z pedagogické empirie; ta souvisí se vznikem Ústavu pro hluchoněmé v Praze (1786). Učitelé hluchoněmých, kteří měli zkušenosti v tvorbě řeči i navozování hlásek, začali své poznatky uplatňovat při práci se slyšícími dětmi, u nichž se projevovaly různé vady řeči (ty byly dříve nazývány jako „nevýřečné“).

Ředitel Pražského soukromého ústavu pro hluchoněmé **Mücke** ke spisu pojednávajícímu o metodách vyučování hluchoněmých z roku 1834 připojil stař o úpravě výslovnosti patlající školní mládeže. Roku 1860 ředitel pražského ústavu pro hluchoněmé **Gall** začal organizovat kurzy pro školní mládež s vadami řeči. Jeho následovník **Malý** (1846–1916) pokračoval v organizaci kurzů, psal články o problematice vad řeči a jejich odstraňování. Bohužel ne všechny tyto publikace zachovaly do dnešních dnů. Malý nejen organizoval kurzy, ale musel obhajovat existenci kurzů tohoto typu. Když totiž vedle kurzů pro mládež při ústavu pro hluchoněmé prosadil na základě statistického šetření první veřejné *Kurzy pro nápravu vadné řeči školní mládeže* dotované hlavním městem Prahou, podala lékařská komora na žádost odborného lékaře **Jankeho** stížnost na to, že „... okresní školní rada svěřila řízení a léčení v léčebných Kurzech vad řeči ... učiteli hluchoněmých“. Důvody uváděné ve stížnosti Malý vyvrátil a podle Sováka (1978) oprávněnost učitelů konat výchovnou práci s nevýřečnými dětmi znamenitě obhájil článkem v Besedě učitelské roku 1901. Ostatně i v těchto kurzech Malý zavedl spolupráci s úředními lékaři (okresními, neboť školní tehdy ještě nebyli) a v lékařských záležitostech byl jeho poradcem dokonce prof. Thomayer. Veřejné kurzy byly potvrzeny Zemskou školní radou a na žádost prof. Seemana byl v roce 1936 ke kurzu přidělen odborný lékařský dozor, jimž byl pověřen tehdejší asistent foniatriké kliniky Sovák.

Iniciativa učitelů se začala projevovat i v jiných místech; zpočátku se o děti s vadami řeči starali učitelé hluchoněmých, později také učitelé ze škol běžných i pomocných.

V plzeňském ústavu pro hluchoněmé zavedl kurzy pro nevýřečnou mládež od roku 1926 **Bednářík**.

Výsledky prací z oboru fonetiky, psychologie i lingvistiky byly přínosem pro vytváření **pedagogických metod** výchovy řeči a ošetřování nedostatků ve sdělování. Nejdříve a nejúspěšněji se rozvíjela speciálněpedagogická péče o sluchově postižené a nemluvící.

Počátky vlastní péče o školní mládež s vadami řeči se datují od roku 1860, kdy logopedickou péči prováděl **Gall**, ředitel pražského ústavu pro hluchoněmé. Na jeho práci navázali další učitelé hluchoněmých; mezi nimi významné místo zaujímal **Malý**. Ten po Gallovi vedl kurzy pro mládež, v nichž odstraňoval vady řeči. Napsal a publikoval ve druhé polovině 19. století a počátkem 20. století mnoho článků a prací, týkajících se problematiky vad řeči a jejich odstraňování, například Návod k nápravě porušené mluvy mládeže.

Na Moravě první základy systematické péče o děti s vadami řeči položil Hubert **Synek**, učitel, který pracoval se sluchově postiženými dětmi v Lipníku nad Bečvou, Ivančicích i v Brně. Zabýval se překlady odborných statí z němčiny, vypracoval vlastní metody, o kterých psal a své práce publikoval. Například v roce 1928 vyšla jeho Náprava řeči. Synek a jeho spolupracovníci, například Šteigerle, Rádecký a další, se podíleli na organizaci prázdninových kurzů v Brně pro děti, u kterých odstraňovali vady řeči, a spojovali je se školením učitelů, aby i oni mohli pracovat na odstranění nejrůznějších vad řeči svých žáků. Výše jmenovaní se zabývali logopedickou teorií i praxí, podíleli se na vzniku tříd a později i první školy pro vadně mluvící v Brně, která zahájila svoji činnost v roce 1950.

Ze známých jmen vzpomeňme dále například učitele **Veselého**, který působil ve Dvoře Králové, kde se zabýval vadami řeči a poruchami psaní. Roku 1932 založil soukromý ústav pro nápravu vad řeči. Kromě četných odborných článků napsal příručku Učím se číst a mluvit.

První učebnici logopedie Vady řeči (Logopaedia) vznikla v tehdejším Československu v roce 1924, jejím autorem byl učitel **Kratochvíl**, který ve 20. letech působil jako školní inspektor v Dolním Kubíně.

I když se logopedie jako obor začíná vytvářet ve 20. letech minulého století, za nejdůležitější období příprav pro budoucí rozvíjení logopedie jakožto vědního oboru je označováno období 40. let. Základním rysem této přípravy byla těsná spolupráce učitelů se školním zdravotnictvím. Profesor **Prošek** dal v roce 1940 podnět ke zřízení odbornělékařské služby pro obor psychiatrie, oftalmologie a otiatrie s foniatrií. Odborní školní lékaři vyšetřovali žáky jednak v rámci prohlídek přímo ve školách, jednak v nově zříze-

ném školním ambulatoriu. Již od roku 1928 působila v Praze tzv. terénní služba školní lékařská v oboru péče o vady řeči: tři učitelky mateřských škol v Praze, instruované pracovníky foniatrického oddělení, vyhledávaly v mateřských školách děti s vadami řeči a odesílaly je na foniatrické vyšetření. Příslušnou výchovu řeči pak konali opět pedagogové příslušné mateřské školy. V nově vzniklém systému vyšetřoval lékař děti přímo v ambulantní poradně. Podle výsledků depistáží ve školách bylo zřejmé, že zjištění množství vad řeči a sluchu nemůže zvládnout samo ambulatorium, proto bylo zahájeno proškolování pedagogických pracovníků. První instruktážní kurz se konal za spolupráce Spolku učitelů pomocných škol v Praze o prázdninách roku 1940. V něm přednášeli například fonetik **Hála** a **Ohnesorg**, školní lékař **Sovák** a různí učitelé, kteří se již zabývali logopedickou praxí. Podobné instruktáže se konaly v různých místech ve spolupráci s učitelskými organizacemi a školskými úřady.

V tomto přípravném období byly vytvořeny předpoklady k založení instituce, která nesla název *Logopedický ústav hlavního města Prahy*. Vznikl v roce 1946 pod vedením **Sováka**¹.

Logopedický ústav byl organizačně začleněn do rezortu zdravotnictví, hlavní oblast jeho činnosti byla však v rezortu školství. Logopedický ústav byl odborným a vědeckým pracovištěm, jediným tohoto typu v tehdejším Československu; pracovalo zde mnoho významných odborníků z oblasti medicíny, pedagogiky, jazykovědy nelze vyjmenovat všechny, ale uvedeme například **Kábeleho**, **Buriana**, **Hálu**, **Janotu**, **Sovákovou**. Hlavní náplní činnosti ústavu se stalo vyhledávání, léčebná a pedagogická péče o po-

¹ Miloš Sovák (1905–1989) je význačnou osobností logopedie, je považován za zakladatele naší speciální pedagogiky a logopedie. Vystudoval gymnázium v Třeboni, poté studoval lékařskou fakultu UK v Praze, po promoci nastoupil jako asistent u prof. MUDr. Přecechtěla na ušní klinice UK v Praze. V Pražském ústavu pro hluchoněmé na Smíchově pracoval ve funkci konziliáře. V období 2. světové války pracoval ve školním ambulatoriu, v roce 1946 organizuje Logopedický ústav města Prahy. Na UK v Praze založil a vedl Ústav pro defektologii, který se později nazývá Katedra speciální pedagogiky. V roce 1948 byl na UK jmenován doktorem filozofie, od roku 1950 byl mimořádným a od roku 1966 řádným profesorem Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Československá akademie věd udělila Sovákovi v roce 1970 doktorát věd. Stal se zakladatelem české logopedie a moderní speciální pedagogiky. V roce 1970 odchází do penze. Zasloužil se o rozvoj terénní péče pro postižené osoby s vadami řeči a sluchu ve školství, zdravotnictví a sociální péči. Z jeho iniciativy byla zřízena škola pro nedoslýchavé a škola pro vadně mluvící. Prosadil a zajistil celostátní péči o osoby s poruchami sluchu a potřebným i bezplatné přidělování sluchadel. Publikoval více než 240 odborných prací, s jeho dílem se seznámili odborníci například v Polsku, Německu, Rakousku, Dánsku, Velké Británii, Švédsku, Jugoslávii, Bulharsku, Spojených státech amerických, v bývalém Sovětském svazu, Švýcarsku. Stal se členem Světové federace neslyšících v Římě, ve Stotzheimu u Kolína nad Rýnem byla jeho jménem nazvána škola pro vadně mluvící.

stižené děti a mládež, dále výzkum poruch hlasu, řeči a sluchu a v neposlední řadě odborné vzdělávání učitelů a logopedických instruktorů.

V rámci Logopedického ústavu vykonával svoji činnost tzv. Pražský logopedický sbor. Sestával ze čtyřiceti instruovaných učitelů, kteří prováděli logopedické kurzy. Jejich zásluhou se těžiště logopedické práce postupně přesunulo do pedagogické oblasti. Logopedický ústav byl organizačně začleněn do rezortu zdravotnictví, hlavní činnost však vyvíjel v rezortu školském.

Systém logopedické péče, vypracovaný pracovníky ústavu, byl přenesen postupně do všech krajů republiky. Logopedická péče byla organizována na základě dohody ministerstev školství a zdravotnictví (směrnic ministerstva zdravotnictví z roku 1952), aby vyhovovala potřebám školní mládeže. Nevýhodou bylo, že organizačně byla konstituována ve zdravotnickém rezortu. Při reorganizaci zdravotnické služby nebyla logopedická péče v plánu zdravotnických institucí, zdravotnictví mohlo po stránce organizační počítat pouze s lékařským oborem foniatrie; z těchto důvodů byla činnost Logopedického ústavu roku 1961 ukončena.

Logopedické kurzy, v nichž se proškolovali podle směrnic ministerstva školství z roku 1961 učitelé mateřských a základních škol, umožňovaly absolventům, tzv. „logopedickým asistentům“, aby pracovali pod vedením vysokoškolsky vzdělaného logopeda.

V roce 1963 vydalo ministerstvo zdravotnictví tzv. „koncepti oborů léčebné preventivní péče“, v nichž se o logopedické službě vůbec nehovoří; je podřízena foniatrii. Nesouhlas s vyhláškou vyjádřili v roce 1965 účastníci 13. celostátního logopedického zasedání v Praze rezolucí zaslанou ministerstvu zdravotnictví. Odpověď došla až v roce 1968 a byla zamítavá. Odvolávala se na dohodu mezi nejvyššími představiteli foniatrie a logopedie.

Od roku 1966 se semináře a celostátní zasedání logopedů konaly v rámci činnosti sekce speciální pedagogiky při Pedagogické společnosti ČSAV. V roce 1970 byla ustanovena Česká logopedická společnost jako zájmová organizace. Logopedi z celé republiky se každoročně scházeli na seminářích a konferencích. Významný fonetik a logoped **Liška** publikoval mnoho odborných článků a také redigoval šest Logopedických zborníků v období let 1972–1989. Publikace vznikly ve Východoslovenském nakladatelství Košice a lze je považovat i dnes za přínos pro logopedickou teorii a praxi. Liška popsal v článku „Česká logopedická společnost a její vznik“ (Logopedický zborník, č. 6, 1978, s. 338) události okolo vzniku Logopedické společnosti. Článek ukazuje složitý průběh tvorby oboru logopedie, dočteme se v něm i o složitosti formování názorů a vztahů mezi jednotlivými odborníky.

Ustanovující valné shromáždění Logopedické společnosti se konalo počátkem června roku 1970 v rámci celostátního aktivu logopedických pracovníků z celého Československa. Při volbách prokázal profesor Sovák svoji aktivitu a stal se jejím předsedou. Ve funkci setrval mnoho let a po jeho úmrtí v roce 1989 nese tato společenská organizace jeho jméno – Logopedická společnost Miloše Sováka.

Jak je z uvedeného v této kapitole patrné, ve druhé polovině 20. století nastala rozhodující etapa ve vytváření logopedie jako vědního oboru. Základní podmínky k tomu byly vytvořeny: byl tu Logopedický ústav jako základní pracoviště pro praxi i výzkum, vznikaly speciální školy logopedického typu (školy pro děti s vadami řeči a děti sluchově postižené), byli připravováni logopedičtí pracovníci z řad učitelů v logopedických kurzech, a hlavně, logopedie se stala vysokoškolským studijním oborem v rámci studia defektologie (dřívější název pro obor speciální pedagogika). Logopedi byli připravováni studiem vysokoškolského oboru v bývalém Československu nejprve v Praze na Univerzitě Karlově, dále v Trnavě na Pedagogickém institutu, na Filosofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a později na Pedagogické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Postupně se zaváděl studijní obor speciální pedagogika (v rámci oboru studium logopedie) na ostatních univerzitách, ve druhé polovině 60. let minulého století na Univerzitě Palackého v Olomouci, od roku 1991 na Masarykově univerzitě v Brně, na Univerzitě v Ostravě a na dalších univerzitních pracovištích.

Na přelomu 20. a 21. století se v zahraničí (Lechta, 2003) i u nás objevují pokusy o terminologické rozlišení pedagogické a klinické logopedie jako aplikovaných oborů logopedie, tak jako například v Německu Logopädie a Sprachheilpädagogik. Shodně s Lechtou (2003) lze říci, že klinická logopédie je aplikovaný obor logopedie směrem do zdravotnictví.

Historický přehled uvádí mnoho jmen odborníků z oblasti pedagogiky, medicíny, jazykovědy apod., kteří ovlivnili vznik naší logopedie. K tému jménům náleží i jméno význačného slovenského logopeda, vědce, vedoucího Katedry logopedie Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě profesora **Viktora Lechty**. Tento význačný odborník ovlivnil naši logopedii v 90. letech 20. století a ovlivňuje ji i po rozpadu Československa. Studenti logopedie a logopedi v praxi čerpají z jeho odborných článků a monografií, které se v posledních letech daří vydávat v českém jazyce.

Shrnutí

- Vědní a studijní obor *logopedie* se stále vyvíjí, je považován za mladý obor, který se formuje od 20. let 20. století, mohutněji se rozvíjí po 2. světové válce. K podstatným změnám dochází koncem 20. a na počátku 21. století.
- Současná logopedie se nezabývá pouze odstraňováním vad a poruch řeči, ale orientuje se na všechny jazykové roviny, dochází ke změně paradigmatu logopedie na paradigmata vycházející z holistického chápání narušené komunikační schopnosti.
- Současná logopedie je oborem *interdisciplinárním*, využívá poznatků z jiných vědních oborů a také s těmito vědními obory při diagnostice i terapii jedinců s narušenou komunikační schopností spolupracuje.
- Péče věnovaná osobám s narušenou komunikační schopností má *bohatou historii* – logopedickou péči zajišťovali učitelé působící v ústavech pro sluchově postižené (dříve nazývány ústavy pro hluchoněmé). Vědní obor se formoval ve 20. století – byly organizovány logopedické kurzy, vznikaly publikace a učební texty, dochází ke vzniku IALP (Mezinárodní asociace logopedů a foniatrů). V roce 1946 je organizován Logopedický ústav, později možnost vysokoškolského studia logopedie – katedry speciální pedagogiky.

LITERATURA

- Blachnio, K.: *Vademecum logopedyczne*. Poznań, Wydawnictwo naukowe 2001.
- Dvořák, J.: *Logopedický slovník*. Žďár nad Sázavou, Logopaedia clinica 2001.
- Edelsberger, L.: *Defektologický slovník*. 3. vyd. Praha, H+H 2002.
- Grohenfeldt, M.: *Sprachheilpädagogik und Logopädie*. (Bd. 1. *Selbstverständnis und theoretische Grundlagen*) Stuttgart, Berlin, Köln, Verlag W. Kohlhammer 2000.
- Klenková, J.: Historie logopedické péče na Moravě. Příspěvek na konferenci k 50. výročí školy pro žáky s vadami řeči. Brno, 1999.
- Liška, J.: *Logopedický zborník*, č. 6. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976.
- Lechta, V. a kol.: *Logopedické repetitórium*. Bratislava, SPN 1990.